

Oponentní posudek rigorózní práce

Jiří Sajbt

Raná šlechta a její sídla na příkladech památek románské architektury západních Čech a

Pojizeří

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Hradec Králové 2016

186 str. textu, 14 obr. a 4 mapy v příloze

Problematika počátků a raného vývoje šlechty v českých zemích patří k mimořádně důležitým tématům, jimž je sice věnována značná badatelská pozornost, v předkládaných závěrech ale už po generace přetrvávají závažné rozdíly. Kritické otázky souvisejí s nástupem pozemkové šlechty, tedy takové společenské vrstvy, která svoje postavení rozhodujícím způsobem opírala o ušlechtilý původ a pozemkové vlastnictví. Hledáme-li elementární shodu mezi relevantními názory, spočívá v tom, že o existenci rané pozemkové šlechty tak či onak nepochybujeme od doby kolem poloviny 12. století. Tehdy se ve svědečných řadách začali objevovat urození s predikáty a od takřka téže doby se postupně rýsují jejich genealogické řady, které jsou hodnověrné a nejsou už našimi hypotetickými kreacemi. Další úhel pohledu zprostředkuje románská sakrální architektura, která postupně přibývala ve venkovském prostředí. Tato etapa, spojující druhou polovinu 12. a první třetinu 13. století, měla zásadní význam. Tehdy se dotvářela a rozvíjela majetková struktura, jíž měl mj. připadnout zásadní význam v akulturačním procesu soustředěném do dalšího průběhu 13. století. O naznačených skutečnostech není vcelku pochyb, připomeňme jen, že Rostislav Nový v této souvislosti hovořil o *teritorializaci šlechty*. Živá výměna představ se týká 11. a první poloviny 12. století. O přítomnosti urozených ve venkovském prostředí není opět pochyb, nepochybujeme ani o tom, že měli v rukách určité pozemkové vlastnictví, drželi kostely - stačí třeba zalistovat příslušným svazkem Českých dějin Václava Novotného. Jádrem sporů se týká míry a významu tohoto jevu. Řešení hledáme po dvou rozdílných cestách. Jedna se nechává vést pramenným svědectvím z dané doby (odvolává se na prameny písemné a stavebně historické), druhá s poukazem na dlouhodobou kontinuitu *některých částí* středověké skutečnosti promítá poměry doložené po polovině 12. století do dřívější doby. Není jasné, oč se opírá výrok Jiřího Sajbta, že trojice „konzervativních“ badatelů klade vznik pozemkové šlechty „do doby konce 12. případně do přelomu 12. a 13. století“ (str. 17). Sám za sebe si dovoluji připomenout, že se dlouhá léta snažím doložit něco značně odlišného. Dodejme, že důležitým indikátorem nástupu pozemkové šlechty

byla její fundátorská činnost, která jasně svědčí o jejím efektivním fungování. Oporou k poznávání tohoto tématu se už před léty stala u nás dostupná kniha M. R. Pauka, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI-XIII wiek)*, Kraków – Warszawa 2000, která významně přispívá k rozvíjení kvalifikovaného diskursu.

Rigorózní práce Jiřího Sajbta se přednostně zabývá dvěma regionálními sondami, problematiku související s ranou šlechtou ale zároveň řeší v kontextu českých zemí. Ve svém výkladu spojuje svědectví písemných pramenů, stavebních památek a archeologie. Obě zmíněná rozpětí odpovídají dané problematice, nějaký odlišný postup by dnes byl sotva přijatelný. S touto daností ale souvisejí úskalí, s nimiž se každá podobná práce potýká. Vcelku standardní postupy se naskýtají při interpretaci písemných pramenů. Jiří Sajbt vstupuje do několika dlouhodobě diskutovaných témat a nabízí vlastní řešení s pozoruhodným přínosem. Chceme-li ze stavebních památek odvodit historické svědectví, ocitáme se v podstatně složitější situaci. Korpus románské architektury v Čechách vyšel v roce 1971 a už tehdy byly shledávány jeho závažné nedostatky. Neopíral se o soustavný stavebně historický průzkum, popisy jednotlivých staveb zůstaly povšechné a často chybné, datování neprůkazné, mnohé z půdorysů staveb jsou převzaty ze staré literatury a vesměs jsou málo přesné. Jiří Sajbt věnuje značnou pozornost pozdně románské architektuře, prokazuje její rozsáhlé znalosti a nabízí vlastní periodizaci těchto památek. Jeho návrh se bezpochyby dočká publikace, a tedy i samostatné kritické pozornosti. Sledujeme-li koncepci posuzované práce, můžeme jen litovat, že autorovu zájmu unikl závažný článek Jiřího Varhaníka, *Pařížov (okr. Chrudim) – nadstandardní refugium ve věži vesnického románského kostela*, *Archaeologia historica* 33, 2008, 377-386. Tento stavební průzkum se totiž mohl opřít o dosud přelomovou dendrochronologickou dataci do let 1110-1127. Bohužel ale neznáme stavebníka, a tak zbývají jen hypotézy (k tomu mj. J. Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, 90). Na druhé straně se do textu vloudila některá tvrzení, která kritické bádání už přesvědčivě odmítlo. Novější literatura změnila hodnocení stavebního celku v Plzni – Doubravce, posun chronologie a celková interpretace odporuje představě o „kamenné obytné stavbě na dvorci“ (str. 131, cf. např. P. Vlček et al., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, 432-433). Otvor ve zdivu kostela ve Vroutku, který byl ještě nedávno považován za relikv otopeného zařízení (zde str. 129-130), je nověji spojován se schránkou na cennosti. Každopádně se s představou otopeného zařízení ve vroutecké věži můžeme rozloučit. Koncepce zděných obytných staveb bezprostředně spojených s kostelem a obývaných ranou šlechtou sice v naší literatuře vykazuje jistou životnost, zůstává však v kategorii krajně nejistých a neprůkazných hypotéz.

Naše archeologie nikdy nevěnovala sídlům rané šlechty soustavnou pozornost, hlavní příčina bezpochyby spočívá v její dlouhodobé orientaci na preventivní terénní činnost, vyvolávanou

stavební aj. aktivitou. K několika málo už letitým výzkumům nověji přibyl jen výzkum v Prčici, který zatím čeká na celkovou publikaci. Jiří Sajbt se nejvíc zabývá výzkumem Antonína Hejny v Týnci nad Sázavou. Tomáš Durdík tuto lokalitu považoval za „hrad přechodného typu“, který v jeho prvotním pojetí měl tvořit spojovací článek mezi raně středověkými hradišti a vrcholně středověkými hrady. Tato koncepce rezolutně popírala význam raně středověkých dvorců (*curiae* nebo *curtes*). Od té doby se leccos změnilo, interpretace dodnes ojedinělého středověkého areálu v Týnci ale zůstává problémem, který nedokážeme přesvědčivě vyřešit. Vážný pokus tohoto druhu se zřejmě neobejde bez celkové revize terénního výzkumu a příslušných nálezových fondů, ale ani potom nemusí být zaručen pozitivní výsledek (dnes relevantní literatura zahrnuje článek Jiřího Varhaníka, *K interpretaci výsledků archeologického výzkumu v Týnci nad Sázavou (o. Benešov)*, *Archaeologia Pragensia* 18, 2006, 227-243).

Žádný z historických výkladů se neobejde bez hypotéz, snažíme se ostatně o výklady pravdě-podobné. Citlivá bývá otázka, kam až můžeme v našich hypotézách dojít, jakým způsobem stanovíme meze jejich přijatelnosti. Není například jasné, proč bychom měli sdílet představu, že „Kováň měla status trhové vsi, byť přímo to doloženo nemáme“ (str. 55). Přiměřenější by snad byla diskuse o jisté míře centrality, která tomuto místu příslušela. Poněkud překvapivá (byť hypoteticky formulovaná) je úvaha o původu Kováně „snad již z 10. století“, upozorňující na možnou spojitost se služebnou organizací. Nejde ani tak o víru či nevíru ve služebnou organizaci, ale o riskantní řetězení hypotéz. Značný zájem Jiří Sajbt věnuje prostorovým vztahům. Při hodnocení „významu polohy kostela v terénu“ (str. 136n.) navazuje na starší práci Zdeňka Boháče. Potíž je v tom, že v době, kdy Zdeněk Boháč psal svoje hlavní texty, byl teprve postupně docenován význam strukturálních změn středověkého osídlení. Důsledek je jednoznačný, pokud u románského kostela není archeologicky identifikován sídelní kontext (a jiná než archeologická cesta neexistuje), hodnotíme něco, co s poměry před 13. stoletím mívá jen velmi málo společného. O tom, že sebeusilovnější retrogresivní bádání neproniká k poměrům staršího středověku, nabídla česká archeologie dlouhou řadu důkazů, mj. spojených právě s románskými kostely. Sotva lze bez výhrad souhlasit s kapitolou Kostel – součást dvorce (str. 127 n.), zůstává totiž otázkou, jakou rovinu prostorových vztahů máme na mysli. Obecně zajisté platí, že mnohé z románských kostelů byly stavěny jako atributy sídel rané šlechty a jak bylo mnohokrát zdůrazněno, plnily několik funkcí. Jiná otázka se týká konkrétních prostorových vztahů. Pokud se nemýlím, jsou u nás tyto vztahy s jistou opatrností posuzovatelné jen v Bedřichově Světcí. Vlastní sídelní část byla samostatně uzavřeným areálem, hospodářská část se nacházela v sousedství a mimo oba areály stál tribunový kostel. Z jednoho jediného příkladu, kterým dnes disponujeme, by bylo komické odvozovat

pravidlo, připomeňme jen, že základní schéma v Bedřichově Světcí se shoduje se skromným výčtem srovnatelných příkladů, které evropská archeologie zatím nabídla.

*

Práce Jiřího Sajbta představuje živý text, který svědčí o zaujetí zadaným tématem. Vstupuje do složité a závažné medievistické problematiky, obsahuje cenné poznatky a vybízí k diskusi. Odpovídá nárokům obvykle kladeným na rigorózní práce, doporučuji proto její obhajobu.

V Praze, 27. května 2016

Prof. Jan Klápště

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze